

Recep VARDİ (*)

II. ABDÜLHAMİD'İN İSLAM BİRLİĞİ SİYASETİNİN SOSYOLOJİK SONUÇLARI

öz

II. Abdülhamid, 1877-78 Osmanlı-Rus savaşından sonra Müslüman nüfus arasında siyasi birlik ve ortak bir kimlik oluşturmak için İslam'ı Osmanlı halkının birlik ve beraberliğini sağlayıcı, motive edici bir unsur olarak ön plâna çıkarmıştır.

Eğitimde din derslerine ağırlık verilmiş, İslam'ın temel şartlarının yerine getirilmesinden, dinî gün ve gecelerin gösterişli şekilde kutlanmasına, giyim kuşandan; cemiyetin ahlâkına ilişkin hususların devlet tarafından kontrolüne kadar İslâmî hayatın canlı tutulması için mücadele edilmiştir. Aynı zamanda uluslararası platformda İslam dinine ve peygamberine yönelik küçük düşürücü durumlara müdahale edilerek halka moral verilmeğe çalışılmıştır.

Devletin sınırlan dışındaki Müslümanlardan gelen sevgi ve bağlılık mesajları basın yayın organları vasıtasıyla halka duyurulurken mümkün olan her vasıta ile devletin İslâmî vasfı ön plâna çıkarılmıştır. Osmanlı bürokrasisi de dini konularda devamlı olarak II. Abdülhamid'i halife olarak isimlendirirken, İslam Birliği siyasetinin dış cephesinde halifelik ön plânda tutulmuştur.

II. Abdülhamid'in İslâm Birliği siyaseti çerçevesinde İslâm Dünyasındaki çeşitli ülkelerle ilişkiye geçilmiş, bir iletişim ağı kurulmuş ve Hilâfet merkeziyle bu ülkeler arasındaki ilişkiler hep canlı tutulmaya çalışılmıştır. Hac yolculuğu süresini

azaltmak ve yol güvenliğini sağlamak amacıyla Hicaz Demiryolu yapılmış. Osmanlı devleti sınırları dışında kalan Müslümanlara İslam'ı öğretmek üzere din adamları gönderilmiş ve dini kurumlar inşa edilmiştir.

anahtar kelimeler

II. Abdülhamid, İslam Birliği, İslam Dünyası, Hicaz Demiryolu, Hac, Halife, Hilafet

abstract

The Sociological Results of the Islamic Union Policy of Sultan Abdul Hamid II

Sultan Abdul Hamid II, after the Ottoman-Russian War that occurred in 1877-78; highlighted Islam as an element which provides and motivates the unity of Ottoman people in order to create political communal identity between the Muslim residents.

The Ottoman rule increased the religion courses in its education system, and it struggled to keep alive the Islamic life such as practicing the basic customs of Islam, celebrating religious holy days and nights, clothing, and taking ethical issues under the control.

When the messages of commitment were received from Muslims, they were announced to people by underscoring Islamic characteristics of the state. Moreover, the sultan was generally referred as caliph by Ottoman bureaucracy, and this title was stressed at the international issues.

In the framework of the Sultan Abdul Hamid II's Islamic Union policy, relationships were strengthened with other Muslim countries. The Hejaz Railway was built for reducing the duration of Hajj journey and ensuring travel security. The religious scholars were sent other states for teaching Islam and religious organizations were built there.

keywords

Sultan Abdul Hamid II, Islamic Union, Muslim World, Hejaz Railway, Hajj, Caliph, Caliphate

Giriş

Osmanlı padişahları devletin kuruluş yıllarından itibaren öncelikle Anadolu'da yer alan Müslüman Türk Beyliklerinin birliği ve daha sonra da Müslüman ülkelerin birliği için sürekli olarak mücadele etmişlerdir. Kanuni Sultan Süleyman döneminden itibaren İttihadi İslam olarak tanımlanan bu olgu 19.yüzyıl başlarında İslam Birliği ve nihayet 1870'den itibaren de özellikle Panislamizm olarak adlandırılmıştır.

Panislamist faaliyetler olarak adlandırılan bu süreç özellikle 19. yüzyılın 2.yarisından sonra Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durum ve devletlerarası siyasî dengelerin değişmesi neticesinde, sanayi inkılabı sonrasında gelişen Batı emperyalizmi karşısında, Müslümanların kimliğini, kültürünü ve birliğini korumak üzere İttihad-ı İslâm (İslâm Birliği) fikrinin yaygınlaştığı görülmektedir.

Pan-İslâmizm, Batılı yazarlara göre dünyada yaşayan bütün Müslümanları aralarında mevcut din bağlarına dayanarak siyasî birlik haline getirmek amacını güden siyasî bir cereyandır. Bu birliğin ana gayesi, Batı ülkeleri ile Rusya'nın işgal ettikleri Müslüman topraklarını, ihtilâl yolu ile hürriyete kavuşturmak ve geri kalanlarının da bağımsızlıklarını korumaktır. Batılı tarihçiler ile siyasî yazarlarını kaynak alan birçok Türk tarihçi ve yazar Sultan İkinci Abdülhamid'i Pan-İslâmizm olarak bilinen akımın kurucusu ve bunu İttihad-ı İslâm (İslâm Birliği) uğrunda kullanan bir hükümdar olarak bilmektedirler (Karpas, 1987, s. 13).

Batı kaynaklarında yaygın kanaat, İttihad-ı İslâm fikrinin 1870'li yılların sonuna doğru arttığı ve 2. Abdülhamid tarafından tatbikata konulduğudur. Gerçekte bu tabir Abdülhamid'den önceki Osmanlı padişahları tarafından da kullanılmaktaydı. Sultan Abdülaziz'in son zamanlarında "Basiret", "Sabah" ve "Vakit" gibi gazeteler bu fikri hararetle bir şekilde tartışmışlardır (Özcan, İttihad-ı İslam, s. 470).

Osmanlı Devleti XIX. yüz yılda ekonomik ve siyasî zaafına rağmen, asrın sonuna ve hatta yıkılışına kadar siyasî istiklâlini korumuş, milletler arası münasebetlerde hareket serbestisi ile siyasî teşebbüs hürriyetini bir dereceye kadar korumuş tek Müslüman devlet idi. İşte Osmanlı Devleti'nin milletler arası durumunu ve arazi büyüklüğünü göz önünde bulunduran ve istiklâllerini korumak veya gasp edilen hürriyetlerini tekrar elde etmek isteyen birçok Müslüman ülke, Osmanlı Devleti'nden yardım istemiş, bazıları ise Osmanlı hükümrânlığını kabul etmeye hazır olduklarını bile bildirmişlerdir. Daha Sultan Abdülaziz zamanında Sumatra, Java, Komor adalarına hakim bazı Müslüman hükümdarlar saraya uzun mektuplar yazarak- bazen de Sultan'ın halife sıfatını işaret ederek-İslâm adına birleşmek ve müşterek bir cephe kurma teklifinde bulunmuşlardır. Bazıları ise Osmanlı hükümrânlığını eskiden beri kabul ettiklerini veya kabul etmeye hazır olduklarını beyan etmişlerdir. Daha sonraları Cezayir'de ve Tunus'ta Fransızlar aleyhine meydana gelen ayaklanmaların İstanbul'da Cezayirli ve Tunuslu muhacirler tarafından tertip edilmesi, Avrupa devletlerini bilhassa, Fransa'yı kuşkulandırarak Panislamizm iddialarının onaya çıkmasına sebep olmuştur (Karpas, 1987, s. 27).

Sultan II. Abdülhamid, Osmanlı padişahları arasında en çok tartışılan ve hüküm sürdüğü süre zarfında en çok çetrefilli olayların vuku bulduğu bir pa-

dişahıtır. Sultan II. Abdülhamid devrinde Müslümanların yaşamış oldukları coğrafyalarda özgür ve haysiyetli bir hayat sürmeleri için mücadele etmiştir. Bu çerçevede Sultan II. Abdülhamid gerek Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyeti altında bulunan yerlerde ve gerekse de diğer bölgelerde yaşayan bütün Müslümanların sorunları ile birinci dereceden olmak üzere ilgilenmiştir.

Sultan II. Abdülhamid, parçalanmakta olan ve bütün Avrupa'nın göz diktiği Osmanlı Devletinin kurtuluşunun tek ümidini, Müslümanların birleşmesinde gördüğü için, kendine özgü, dinî-siyasî bir faaliyet göstermiştir. Onun bu yeni siyasetinden maksadı, Anadolu dışındaki bütün Müslümanları kendisine bağlamak olduğundan, onların dünya emperyalizmine karşı birleşmelerini istiyordu. Bunu yaparken de, üzerinde taşıdığı Hilafet sıfatından yararlanmışır (Sırma, 2013, s. 49).

Rusya'nın Orta Asya'daki Müslüman hanlıkları işgal etmesi, Fransa'nın Kuzey Afrika'daki Osmanlı topraklarına saldırması, Cezayir den sonra diğer taraflara da göz dikmesi, İngiltere ve Hollanda'nın yoğun bir sömürgeleştirme faaliyeti içerisine girmesi sebebiyle Sultan II. Abdülhamid'in, Osmanlı devletini koruma ve dünya Müslümanlarının Halifeye olan bağlılıklarını arttırmaya yönelik faaliyetleri, Rusya, İngiltere, Fransa ve Hollanda tarafından dikkatle takip edilmiş ve bu faaliyetlerin engellemesi için yoğun çaba sarf ettikleri de görülmektedir (Karpas, 1987, s. 27).

II. Abdülhamid kendi hilâfetini gündeme getirerek, dünya Müslümanlarını İstanbul'a bağlamak ve Avrupa emperyalizmi ile mücadele etmek için bütün Müslümanları birleştirmek istiyordu. Bu gayeyle özellikle sömürgeci Batı devletlerinin idaresi altında bulunan Müslümanlarla ilişki kurmuş ve onları -manen de olsa- İstanbul'a bağlamayı başarmıştı. Onun bütün kabilelerde, hatta en asi olan bedeviler arasında bile temsilcileri vardı. Çoğu tarikat şeyhi olan bu gizli temsilciler, Türkistan'a, Hindistan'a, Afrika'ya, Japonya'ya, hatta Çin'e kadar gönderilmiştir. II. Abdülhamid, Osmanlı Hilâfetine bu şeyhler vasıtasıyla beynelmilel bir hüviyet kazandırmış, siyasî otoritesini Osmanlı Devletinin sınırları dışında da tesis için, oralarda da kendi adına cuma hutbeleri okutturmuştur (Sırma, Belgelerle II. Abdülhamid Dönemi, 2009, s. 11).

II. Abdülhamid'in İslâm Birliği siyasetinin iki farklı amacı vardır. Birincisi, dışı yönelik bir siyaset olarak, uluslararası politikada Osmanlı Devletine hayat hakkı kazandırmak için, Osmanlı Devleti dışında kalan İslâm Dünyası üzerinde yürütülmüştür. Hilâfet çerçevesinde İslâm Dünyasındaki çeşitli ülkelerle ilişkiye geçilmiş, bir iletişim ağı kurulmuş ve bu durum söz konusu ülkeleri ellerinde bulunduran Avrupalı sömürgecilere karşı bir koz olarak kullanılmıştır. Bir yandan, Avrupa'ya karşı buralardaki Müslümanların Halifeye olan bağlılığı ve sömürgecilere itaat edip etmemelerinin Osmanlıya bağlı olduğu vurgulanırken,

öte yandan Hilâfet merkeziyle bu ülkeler arasındaki ilişkiler hep canlı tutulmaya, Osmanlı ve Hilâfet, İslâm ülkelerinin durumu, cihad ve İslâm Birliği hakkında Müslümanlar bilinçlendirilmeye çalışılmıştır.

İkinci amaç, iç politikaya, 1877-78 Osmanlı-Rus savaşından sonra daha da yoğunlaşan Müslüman nüfus arasında siyasi bir birlik ve ortak bir kimlik oluşturmaya yöneliktir. Hilâfetin ve İslâmiyet'in ideolojik fonksiyonundan yararlanarak devletin Müslüman tebaasına siyasal, sosyal ve kültürel bir ortak bilinç kazandırmak çabasını güder (Çetinsaya, 1988, s. 6-7).

II. Abdülhamid, 1870'lerden sonra güncellik kazanan İslami düşünceyi biraz daha destekleyerek, halkına yeni bir sosyal ve dinî motivasyon kazandırmaya gayret etmiştir. 1878'deki Berlin Kongresinden sonra devletin fiili yapısı Müslümanların ağırlıkta olduğu bir şekle girerken, devleti eldeki unsurlarla olabildiğince geniş ve güçlü tutabilmek için hitap edilecek zümrenin ortak bağı da İslâmiyet olmuştur. İslâm'ın temel şartlarının yerine getirilmesinden, dinî gün ve gecelerin gösterişli şekilde kutlanmasına, giyim kuşamdan; cemiyetin ah-lâkına ilişkin hususların devlet tarafından kontrolüne varıncaya kadar devlet eliyle İslâm'ın revacına ihtimam edilmiş aynı zamanda milletlerarası platformda İslam dinine ve peygamberine yönelik alçaltıcı durumlara müdahalelerde bulunarak halka moral destek verilmeğe çalışılmıştır.

Devletin sınırları dışındaki Müslümanlardan gelen sevgi ve bağlılık mesajları basın yayın organları vasıtasıyla halka duyurulurken mümkün olan her vasıta ile devletin İslâmî vasfı ön plâna çıkarılmağa çalışılıyordu. Eğitimde din derslerine ağırlık verilmeye gayret ediliyordu. Bütün bu özellikleriyle Abdülhamid, İslâm'ı Osmanlı halkının birlik ve beraberliğini sağlayıcı, motive edici bir unsur olarak en ön plâna çıkarmıştır. Bunu söylerken Osmanlı bürokrasisinin de dine müteallik hususlarda devamlı olarak II. Abdülhamid'i halife olarak tesmiye ederken, Sultan II. Abdülhamid İslamcı siyasetinin dış cephesinde de halifeliğini ön plânda tutmuştur (Eraslan, 1992, s. 32-33).

2. Abdülhamid'in İslam Birliği Siyaseti Kapsamındaki Faaliyetleri

A. Osmanlı Devleti Sınırları İçerisinde Yer Alan Halka Yönelik Sosyal Dayanışmayı Gerçekleştirme Faaliyetleri

Sultan II. Abdülhamid, Osmanlı Devleti sınırları dışında kalan Müslümanlarla yakından ilgilenirken, aynı zamanda devlet sınırları içinde yer alan halkla da yakından ilgilenmiştir. II. Abdülhamid, yılların birikimi sonucu oluşan dini değerlerin zayıflaması, geri kalmışlık, eğitimsizlik, ümitsizlik, Anadolu'nun bakımsızlığı ve halka değer verilmemesi gibi hususların yanı sıra ekonomik ve sosyal

problemlerin çözülmesi için mücadele ederken, diğer yandan da halkın birlik ve beraberliğini sağlamak üzere Osmanlı sosyal hayatının İslami bir şekil alması konusunda da çalışmıştır.

Sultan II. Abdülhamid' halkı ile bütünleşme çabaları çerçevesinde Halifelik sıfatını da kullanarak kandiller, mübarek zaman dilimleri ve bayram günlerine ayrı bir önem vermiştir. Ramazan ve Kurban bayramlarında devlet memurlarının tamamına bir maaş vermek için gereken her fedakârlığa katlanılmasını emretmiş, emekli, dul ve yetimlere Ramazan münasebetiyle yardımda bulunulması için de gerekli olan kaynağın oluşturulması konusunda maliyenin çalışmalarını yakından takip etmiştir. Ayrıca kış aylarında dar geliri aileler, dul ve yetimlerin odun, kömür ve yiyecek ihtiyaçlarına harcanması için bağışlar yaparak, yapılan bağışların halife unvanı ile takdim edilmesine dikkat etmiştir (Eraslan, 1992, s. 217).

II. Abdülhamid devrinde gerek devletin kimliğinde gerekse toplumsal hayatta hissedilir derecede bir "dindarlaşma" görülür. Bu dönemde dini kuruluşlara sağlanan imkânlar arttırılmış, din adamlarının iyi yetiştirilmesi yönünde alınan tedbirlerin yanı sıra bunların gelir seviyeleri yükseltilmiş ve çeşitli vesilelerle taltif edilmişlerdir. Üç aylarda medrese talebeleri her türlü masrafları karşılamak üzere Anadolu'ya gönderilerek halkın aydınlatılması düşünülmüş. Dini yayınların doğru ve güvenilir bilgiler ihtiva etmesine dikkat edilmiştir. Cami, tekke, medrese gibi yapıların bakım ve onarım işlerine itina gösterilmiş; Namaz, oruç gibi ibadetler teşvik edilmiş. Memurların mesai saatlerinin namaz vakitlerine imkân verecek şekilde düzenlenmesine çalışılmıştır. Öte yandan özellikle İstanbul'da meskûn mahallerde meyhane açılması ve içki satışı yasaklandığı gibi Müslümanların Galata ve Beyoğlu bölgesindeki meyhanelere girmeleri de engellenmiştir. Aynı şekilde din ve edebe aykırı her türlü davranışın kontrol edilmesi yönünde zabıta görevlendirilmiştir. Toplum içinde özellikle kadınların kıyafetlerine yönelik düzenlemeler yapılmış. Umuma açık yerlerde işret ve eğlence yasaklandığı gibi genel ahlaka aykırı her türlü temsil ve tiyatro oyununun sergilenmesine de müsaade edilmemiştir (Özcan, İttihad-ı İslam, s. 472). İslamiyet'in şeref ve haysiyetine halel getirmemek için benzer teşebbüsler yurt dışında da yapılmış ve Paris, Londra ve Roma'da peygamber efendimize hakaret içeren piyeslerin oynatılmaması için diplomatik kanallardan müdahalede bulunulmuştur (Aslan, 2011, s. 268).

Din adamlarına önem verilerek, ekonomik ve sosyal durumları iyileştirilmeye gayret edilmiş ve din adamları vasıtası ile babadan görme bilgilerle amel eden halk bilinçlendirilmeye çalışılmıştır. Fıkıh ve Hadis kitapları devletçe basılıp Müslüman halka bedava veya çok az bir bedel karşılığı dağıtılmış, cami, medrese, tekke, hamam, gibi İslami müesseseler imar edilerek halkın halifeye

olan bağlılığı arttırılmaya çalışılmıştır. Tarikatlara önem verilerek, tarikatların halk ile devlet arasında bir köprü vazifesi görmesine dikkat edilmiştir. Sarayda ikamet eden bazı meşhur tarikat şeyhlerinin İslam âleminin her yanına dağılmış bağlılarının, gerek Osmanlı Devleti sınırları içinde gerekse de Osmanlı Devleti sınırları dışında yaşayan Müslümanların Halife'ye bağlılıkları ve İttihad-ı İslam konusunda mücadele etmişlerdir. Aynı zamanda dini hayatın gereken yoğunlukta yaşanmasına özen gösterilerek, Hilafet merkezinde sosyal yaşantıyı canlı tutma geleneği yeniden oluşturulmuştur (Eraslan, II.Abdülhamid ve Osmanlı Devleti'nin İslam Birliği Siyaseti, 2011, s. 426).

Osmanlı cemiyetinin bilhassa İstanbul'daki Müslümanların sosyal hayatında İslami tezahürleri arttırmak, dini gün ve geceleri İslam'ın şerefi ile mütenasip şekilde kutlamak gibi İslam'ı sosyal hayatın her cephesinde hakim kılacak hususların devamlı olarak işlenmesini ve memleket genelinde etkili bir şekilde yerleşmesini sağlayacak tek unsur eğitim idi. II. Abdülhamid döneminin önde gelen özelliği eğitimin mümkün olduğunca İslami ve çağdaş bir hale getirilmesi gayretleri olmuştur (Eraslan, II.Abdülhamid ve İslam Birliği:Osmanlı Devleti'nin İslam Siyaseti 1856-1908, 1992, s. 234).

II. Abdülhamid gayrimüslimler tarafından açılan okullarda öğrencilere İslam dinine ve Osmanlı Devletine karşı nefret hisleri aşılmasından rahatsızdı. Bu okullarla rekabet amacıyla II. Abdülhamid, halkın İslam dinine ve Osmanlı Devleti'ne bağlılığını artırma ve gayrimüslimler tarafından açılan okulların gelişimini dengelemek için camiden çok okul yaptırmıştır (Keçeci, 2014, s. 99). Cami yaptırılan her köye bir de Mekteb-i İbtidai yaptırılmış ve ilkokullar köylere kadar yaygınlaştırılmıştır. Her yıl ortalama 400 ilkokul açılarak, 1877'de 200 olan okul sayısı 1906'da 9347' e ulaşmıştır. Aynı şekilde II. Abdülhamid'in padişah olduğu 1876'da 250 adet olan Rüşdiye sayısı da, 1909'da 900'ü bulmuştu. Aynı yıl idadilerin sayısı da 109 olarak kayıtlarda yer almaktadır. Bu okullar başta İstanbul olmak üzere tüm Anadolu'ya yaygınlaştırılmaya ve eğitim seviyesi de arttırılmaya çalışılmıştır (Çolak, 2011, s. 18).

II. Abdülhamid döneminde yabancı okulların zararlarının engellenmesi konusunda iki önemli adım atılmıştır. Önce bir rekabet havası içinde Müslüman okulları takviye edilmiş, mevcut bütün maddi manevi zorluklara katlanılarak okulsuz, camisiz kasaba ve köy bırakmamaya çalışılmıştır. Müslüman çocuklarına yabancı okul ihtiyacı hissettirmeyecek ölçüde, okulların geliştirmesi için çaba sarf edilmiştir. Müslüman çocuklarını yabancı okulların yaptığı misyonerlik faaliyetlerinden korumak farz olduğundan mesuliyet altında kalmamak için iptidaiden yüksekokullara kadar bütün eğitim vasıtalarında din derslerine ağırlık verilmiş, yeni yabancı okul inşası ve açılışı meclisin onayı ve padişahın iznine bağlanmıştır (Eraslan, II.Abdülhamid ve İslam Birliği:Osmanlı Devleti'nin İslam Siyaseti 1856-1908, 1992, s. 252).

II. Abdülhamid döneminde kurulan okulların amacı devleti yıkılmaktan kurtaracak yeni nesiller yetiştirmekti. Bu amaç çerçevesinde Türk eğitim tarihinde bir ilk olarak Müslümanlar tarafından açılan Özel İslam mektepleri, Müslüman çocukların modern anlamda eğitim aldıkları özel okul teşebbüsü olarak ortaya çıkmıştır. Bu okulların kuruluş amaçları arasında, yabancı okullarla aynı kalitede eğitim vermek ve Müslüman çocukların Fransızca öğrenmek için yabancı okullara gitmesini engellemektir. Özel İslami Mekteplerin en fazla geliştiği ve Türk kültürüne hizmet ettiği dönem II. Abdülhamid'in iktidar yıllarıdır. Bu okullar açıldıkları yerlerde halkın eğitime olan ilgisini arttırmış, yabancı okullarla mücadele etmiş, Müslüman çocukların misyoner okullarına gitmelerini engelleyerek kendi kimliklerini korumalarına yardımcı olmuşlardır (Keçeci, 2014, s. 99-100).

Sanayinin gelişimi, tarımın modernizasyonu, sanat, zanaat ve iş eğitimi de II. Abdülhamid'in özellikle ilgi duyduğu alanlar olmuştur. Açılması için büyük gayret sarf ettiği Darülfünunu eğitime kazandırmasının yanı sıra; Hukuk, Mülkiye, Sivil-Askeri Mühendis, Sanayi-i Nefise, Ticaret, Orman, Maden ve Ziraat-i Ameliye Mektebi gibi birçok yüksek okul yine onun zamanında faaliyete geçmiştir (Arpacı, 2005, s. 46-47).

B. Hicaz Demiryolu

Sultan II. Abdülhamid, İslam Birliği siyaseti için hac ibadetini çok iyi değerlendirmişti. Hac ibadeti boyunca birbirleriyle yakınlaşıp kaynaşan Müslümanlara hitap edilmiş, Dünya Müslümanlarının desteğini alabilmek için broşürler hazırlanıp dağıtılmıştır. Ayrıca Sultan, Hicaz'da hastaneler yaptırmış ve bu hastanelerde hasta hacılar tedavi edilmiştir. Parasız kalan hacıların masrafları karşılanarak memleketlerine gönderilmeleri sağlanmıştır. Osmanlı Devleti hacılar için su yolları, konaklama tesisleri ve misafirhaneler yaptırmıştır. Hac ibadetini yapmak isteyen hacıların kolay ve güvenli bir şekilde yolculuk yapmalarını sağlamak için Hicaz Demiryolu inşa edilmiştir (Kocabaş, 1995, s. 254).

Sultan II. Abdülhamid'in gözünde Arabistan Yarımadası'nın ayrı bir yeri ve önemi vardı. Dünya Müslümanlarının kutsal beldeleri olan Mekke ve Medine'nin burada bulunması ve Abdülhamid'in aynı zamanda İslam halifesi olması, Onun, Hicaz başta olmak üzere Arabistan'la yakından ilgilenmesini gerektirmekteydi, öyle ki, Padişahın ve dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin İslâm âlemindeki nüfuz ve liderlik vasfının sürebilmesi, bu ilginin sadece teorik plânda kalmayıp, pratikte de görülmesiyle mümkündü. Bu şartlar karşısında yapılacak olan tek şey, Müslümanların kiblesinin de içinde bulunduğu bu geniş toprakları her ne pahasına olursa olsun dış ve iç tehlikelere karşı muhafaza etmektir. Bu bakımdan II. Abdülhamid, İstanbul'dan Hicaz'a kadar uzanacak bir demiryolu hattı inşa etmek istiyordu. Nitekim Padişah, Hicaz'a demiryolu döşenmesiyle ilgili tek-

lifleri uzmanlarına incelettirmiş ve konu hakkında onların görüşlerini almıştı. Kesin kararını vermeden önce, bir kez de Osmanlı devlet erkânının fikirlerini alan II. Abdülhamid, çoğunun, mevcut mali ve teknik imkânlarla böyle büyük bir yatırımın başaramayacağı şeklindeki olumsuz cevaplarına rağmen, onları dinlemeyecek ve kendi ifadesiyle, "*Cenab-ı Hakkın avn-ü inayeti ve Resul-i Ekrem (S.A.S) Efendimiz Hazretlerinin imdâd-ı ruhaniyetine müsteniden Hatt-ı mezkûrun inşası için*" emir verecekti (Gülsoy, 1994, s. 40-41).

Hicaz Demiryolu'nun inşa edilmesinin en temel nedenlerin başında dini, askerî ve siyasi beklentiler yer almıştır. İstanbul ile Mekke arasındaki kurulacak bir hat ile Arap Yarımadasındaki yerlere, gerek hac mevsiminde gerekse sair zamanlarda gidip gelmek gayet kolaylaşmış olacaktır. Hicaz Demiryolu binlerce hacının rahat bir şekilde ve emniyet içerisinde hac ibadetlerini yerine getirmelerine vasıta teşkil edecekti. Zira o günkü şartlarda Mekke ve Medine'ye deve sırtında, bazen de yaya olarak yapılmak zorunda olan ve yaklaşık iki ayı bulan yolculuk, çetin şartlar altında gerçekleşmekteydi.

Hicaz Demiryolu'nun yapımına kadar karadan Hicaz'a giden Müslümanların sayısı toplam 80.000'i bulmaktaydı. İnşaatın tamamlanması ve hattın işletmeye açılması üzerine, 1.200 kilometrelik yolculuk mesafesini 72 saat (3 gün) gibi kısa bir sürede tamamlama imkânı doğmuştur. Ayrıca trenlerin hareket ve mola saatleri namaz vakitleri dikkate alınarak düzenlendiği için ibadetlerin aksamamasına çalışılmıştır. Vagonlardan birisi yolcuların yolculukları sırasında ibadetlerini yapabilecekleri bir düzene sokulmuştur. Ayrıca âdetta seyyar cami durumunda olan bu vagona, hacılara ibadet ve dinî konularda yardımcı olmak üzere bir de bir imam tayin edilmiştir (Hülagü, 2008, s. 26-27).

Sultan II. Abdülhamid devletin sınırları dâhilinde başlatmış olduğu demiryolları ve telgraf hatları şebekesi projeleri ile İslam Birliği siyasetini gerçekleştirmeye çalışmıştır. Sultan Abdülhamid, başlatmış olduğu ve Medine'ye kadar ulaştırdığı demiryolları vasıtasıyla, İslâm dünyasındaki ulaşımı kolaylaştırmak ve her sene hacc için Mekke'ye giden binlerce, milyonlarca Müslüman vasıtasıyla İslâmî birliği temin etmek istiyordu. Bu siyasetinin bir gayesi de, Mekke Şerifinin rolünü en aza indirmek ve onun dünya Müslümanları -en azından hacıları- üzerindeki nüfuzunu kaldırmak, böylece bütün Müslümanları fiilen olmazsa bile, hiç olmazsa "siyaseten" İstanbul'a bağlamaktı.

Sultan Abdülhamid, temsil etmiş olduğu 'hilafet'in de bu konuda birinci derecede rol oynayabileceğini bildiğinden, kendinden önceki Osmanlı Sultanlarının yapmadığını, ya da yapamadıklarını yapmaya karar veriyor ve kendi gayretiyle bitirilen telgraf hattıyla, Mekke Şerifi'ne gönderdiği ilk telgrafta, Medine'ye varmış olan demiryolu Mekke'ye varır varmaz, hac için Mekke'ye

gideceğini bildiriyordu (Sırma, Belgelerle II.Abdülhamid Dönemi, 2009, s. 28).

Hicaz Demiryolu'nun masrafları başta Sultan II. Abdülhamid olmak üzere tamamen İslâm dünyasından toplanan yardımlarla karşılanmıştır. Hindistan, İran, Fas, Tunus, Cezayir, Türkistan, Sumatra, Java ve Malezya Müslümanları açılan yardım kampanyalarına katılmışlardır. Bilhassa Afganistan Sultanı Amir Han, en büyük yardımı yapan şahıs olmuştur (Kocabaş, 1995, s. 254).

1 Eylül 1903'de Hicaz Demiryolunun inşaatının tamamlanıp işletmeye açılması üzerine Osmanlı coğrafyasının uzak yakın değişik birçok noktasından Medine'ye 1912 yılına kadar toplam 30.000 hacı taşınmıştır. Hicaz Demiryolu'nun hizmete girmesi ile birlikte ticari hayatta da büyük bir gelişme olmuş ve 1914 yılına kadar, gerek hac maksadıyla gerekse başka maksatlarla Medine'ye giden yolcu sayısı 300.000 civarında bir rakama ulaşmıştır.

Hicaz Demiryolu'nun mühim bir hizmeti de surre alaylarının taşınmasıdır. Osmanlı Devletinde geleneksel hâle gelen ve her yıl zengin hediyelerle Hicaza gönderilen surre alayı Hicaz Demiryolu'nun faaliyete geçmesinden sonra daha rahat ve kısa bir zamanda Hicaz'a ulaşmaya muvaffak olmuştur (Hülagü, 2008, s. 27).

Hicaz Demiryolu, İslâm dünyasında büyük yankılar uyandırmış, II. Abdülhamid'in prestijini kuvvetlendirmişti. Halifenin nüfuzu o denli artmıştı ki, 1909'da Abdülhamid tahttan indirildiğinde, Hindistan'da büyük bir şok ve üzüntü yaşanmış ve bir süre Hicaz Demiryolu'na yapılan yardımlar kesilmişti. II. Abdülhamid'le Özdeşleştirilen Hicaz Hattı, kamuoyunda geniş bir kabul ve ilgi görmüş, Müslümanlar bu proje etrafında ortak bir dayanışma ve güç birliği oluşturmayı başarmıştı. Proje, ilk günden itibaren İslam dünyasının müşterek bir hedef ve ideali haline geldi. En üst seviyede bürokratından en sade Müslüman'ına kadar binlerce insan yardıma koştu; gönüllü iane komiteleri kuruldu; basın aylarca hep Demiryolu'nun önemini ve kutsallığını işledi. Hattın Medine'ye ulaşması münasebetiyle, İslâm Âleminde duyulan sevincin boyutlarını gönderilen tebrik mektuplarından da anlamak mümkündür. Hicaz Demiryolu inşaatı, Müslümanların kendilerine güvenlerini tazelemesi açısından da son derece etkili oldu. Osmanlıların liderliğinde kazanılan bu başarı, Müslümanların iyi organize olduklarında neler yapabileceklerinin de somut bir ifadesiydi (Gülsoy, 1994, s. 243).

Hicaz Demiryolu gerek yapımı sırasında gerekse tamamlanması sonrasında dönemin siyasetinde, devletlerarası ilişkilerinde ve Sultan II. Abdülhamid'in hilafet iddiasında mühim bir yere ve role sahip olmuştur. Diğer bir ifade ile Hicaz Demiryolu Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü koruma noktasında Sultan II. Abdülhamid döneminin en belirgin projelerinden biridir. Aynı zamanda Osmanlı Devleti'ne yönelik tecavüzkâr emeller içerisinde olan emperyalist dev-

letlere karşı İttihad-ı İslam (İslam Birliği) politikasının en açık uygulamalarının başında gelmiştir (Hülagü, 2008, s. 28-29).

C. Osmanlı Devleti Sınırları Dışında Kalan Müslümanlarla İlişkiler

II. Abdülhamid'in Osmanlı Devleti sınırları dışında kalan Müslümanlarla ilgili faaliyetler incelendiğimizde, sömürge idaresi altında yaşayan Müslümanlara Kur'an-ı Kerim ve dinî kitaplar göndermek, küçük Müslüman devletçiklerin idarecilerin problemlerine arabuluculuk yapmak gibi simgesel Siyasi sahada ise sömürgecilik faaliyetlerine maruz kalarak temel haklarından tecrit edilen Müslümanlara yardımcı olmak gibi tamamen küçük çapta, Müslüman cemaatlere, onları himaye ettiği izlenimini verecek faaliyetlerde bulunduğunu görüyoruz.

Aynı zamanda, dinî gün, bayram ve halifenin özel günlerinde İslam dünyasının çeşitli yerlerinden gelen tebrik telgraflarına cevaplar vermek de bu kısmında sayılabilir. Müslüman yerleşim birimlerinde temsilcilikler açmak, çeşitli vesilelerle İstanbul'a gelen Müslümanların acil ihtiyaçlarını karşılamak (ulaşım, yiyecek, içecek, barınma vs.) gibi ferdi çapta uygulamalar da mevcuttur. İslam âleminin genelinde II. Abdülhamid'e destek kazandıracak faaliyetler arasında özellikle Hollanda gibi katı bir baskı uygulayan emperyalistlerin idaresindeki Müslümanların çocuklarına Osmanlı devlet merkezinde eğitim imkânı sağlamak gibi çabalan sayabiliriz. Halifenin kendilerini düşündüğünü, onlar için bir şeyler yapmak istediğini gören, duyan Müslümanlar da daha bir sevgi ile Osmanlı Devleti'ne, onun padişah-halifesine bağlanıyorlardı (Eraslan, II. Abdülhamid ve Osmanlı Devleti'nin İslam Birliği Siyaseti, 2011, s. 424).

II. Abdülhamid, Avrupalı devletlerin Osmanlı topraklarındaki yayılmacı girişimlerine karşı, İslâm Birliği siyaseti çerçevesinde Müslüman nüfusun yaşadığı çeşitli yerlere din adamları ve özel temsilciler yollamıştır. Asya içlerine yollanan derviş ve seyyidler de İslâm Birliği siyasetinin birer propagandacısı olarak çalışmışlardır. Diğer taraftan, Avrupalı güçlere karşı mücadele eden Müslümanlara el altından silah ve para yardımında bulunulması; birçok din âlimine maaşlar, nişanlar veya rütbelere verilmesi; bazı önemli şahsiyetlerin İstanbul'da misafir edilmesi gibi çok çeşitli çalışmalar da, İslâm Birliği siyasetinin birer unsurları olmuştur. II. Abdülhamid, aynı siyaseti Arabistan toprakları üzerinde de uygulamıştır. Arabistan, Mekke ve Medine gibi kutsal şehirleri bağrında sakladığından, Padişahın gözünde herhangi bir eyaletten çok daha önemliydi. II. Abdülhamid, Arap Yarımadası'nın muhtelif yerlerinde yaşayan nüfuzlu mahallî lider ve şahsiyetlerle samimi dostluklar kurmaya yönelmiş ve Arabistan'daki kimi aşiret reisleri de, genelde çeşitli hediyeler ve ikramlarla takviye edilen ikili münasebetler sayesinde, Padişahın şahsında Osmanlı Devletine ısındırılmıştır (Gülsoy, 1994, s. 46-47).

Balkan isyanları neticesi şeklen devlete bağlı kalsa da idarenin değiştiği Balkan vilayetlerinde Müslüman varlığını ve devletle ilişkilerini muhafaza etmek için İslam'a tamamen riayet etmeleri sağlanmaya çalışılmıştır. Osmanlı hükümetinin bilhassa Bulgaristan, Romanya, Sırbistan, Karadağ ve Yunanistan sınırlarında kalan Müslümanlarla ilgisini kesmemesinde en önemli figürlerden biri olarak halifelik kullanıldığı dikkat çekmektedir. Bütün dini ve idari hususlarda şeyhülislamıktan verilip halife tarafından tasdik edilen talimatlara uymaları istenen Müslümanlara "nerede olursa olsunlar birbirlerinin yardımlarına koşmaları, İslam'ın beş şartını yerine getirmeleri ve halifeye sadakatle bağlanmaları" gerektiği hatırlatılmıştır (Eraslan, II. Abdülhamid ve İslam Birliği: Osmanlı Devleti'nin İslam Siyaseti 1856-1908, 1992, s. 245-246).

II. Abdülhamid'in saltanatı boyunca Yıldız Sarayı, Orta Asya'dan Kuzey Afrika'ya dünyanın her tarafından gelen veya davet edilen Müslüman temsilcilerinin uğrak yeri idi. Sultan II. Abdülhamid, davetli veya davetsiz huzuruna gelen bütün misafirlere İslâm kardeşliği ve birliği ruhunu işleyen konuşmalar yapıyor, uğurlarken de gittikleri yerlerde dağıtılmak üzere Kur'an-ı Kerim'ler hediye ediyordu. Özellikle hac mevsiminde İstanbul'a gelen fakir hacı adaylarını memnun etmek için büyük gayret gösterilirdi. Karadeniz yoluyla İstanbul'a gelen Tatar, Kalmuk, Kırgız, Kafkas ve Kaşgar Türkleriyle Afganlar ve Türkmenler, Anadolu yakasındaki Valide Camii'nde toplanırlar; konaklama masrafları devlet hazinesinden sağlanan bu kişiler, II. Abdülhamid'in İdare-i Mahsusa'dan kiralandığı gemiler ile Harem'den hac yolculuğuna başlarıydı (Kocabaş, 1995, s. 237-238).

II. Abdülhamid döneminde Osmanlı Devleti, Fas'tan Habeşistan'a, Orta ve Doğu Afrika'dan Güney Afrika'ya kadar özellikle Müslüman nüfusa sahip ülkelerle yakın ilişkiler kurmuş ve bölge ülkelerinin batılı devletler tarafından sömürgeleştirme faaliyetlerine karşı direniş hareketleri ve yeniden canlanma için bazı sağlam ideolojik ve kültürel temeller atılmıştır.

Güney Afrika'nın İngiliz yönetimine geçtiği sırada bu ülkede yaşayan 3 milyon Müslümanın eğitime ihtiyaç duyulmuş ve İngilizlerin başvurusu üzerine Sultan Abdülaziz 1862'de din bilgini Ebubekir Efendi'yi Güney Afrika'ya göndermiştir. II. Abdülhamid döneminde, Ebubekir Efendi ve oğlu Ataullah Efendi'nin faaliyetleri Osmanlı Devleti ile Güney Afrika Müslümanları arasındaki ilişkilere katkıda bulunmuştur. Hicaz Demiryolu projesine, tüm dünya Müslümanları gibi Güney Afrikalı Müslümanlar da ilgi göstermiş ve 1900-1901 yıllarında düzenli şekilde para göndererek önemli miktarda katkıda bulunmuşlardır. 1911'de Trablusgarp'ın İtalyanlar tarafından işgali üzerine, Güney Afrika Müslümanlarından birçok gönüllü, savaşmak üzere Osmanlı Harbiye Nezareti'ne başvurmuştur. Yine aynı şekilde İstiklal Savaşına katkı olarak Güney Afrika'dan para yardımı yapılmıştır (Hazar, 2011, s. 212-215).

Kanuni döneminde Portekizlilere karşı güneydoğu Asya (Cava, Sumatra, Seylan, Singapur vb.) Müslümanları korunmuştu. 19.yy ikinci yarısında ise Hollanda tehdidi karşısında bölge Müslümanları, İslam halifesine bağlı olmakla tehlikelerden korunacaklarına inanıyorlardı. Bu sebeple Osmanlı Devleti'ne yapılan müracaatlar, devletin mali durumu, dış dünyadaki konumu ve bölgenin uzak olması vb. sebeplerle karşılık bulamamıştır.

II. Abdülhamid'in İslam Birliği politikası çerçevesinde bu bölge ile yakından ilgilenilmiş, açılan fahri temsilcilikler aracılığıyla iletişim kanalları açık tutulmaya çalışılmıştır. Bölgeye giden gönüllü temsilciler aracılığıyla halka Kur'an-ı Kerim'ler dağıtılmış ve Cuma hutbeleri de halife adına okutulmaya başlamıştır (Eraslan, Doğruları ve Yanlışlarıyla Sultan II.Abdülhamid, 1996, s. 125).

Osmanlı Devleti, Güneydoğu Asya'daki Müslüman toplumlarla ilişkilerini daha yakından geliştirmek amacıyla bölgede diplomatik temsilcilik açmıştır. Endonezya'daki Osmanlı konsolosları Müslüman halkın Osmanlı halifesi ile olan bağlarını kuvvetlendirmiş ve Cavalı bazı eşrafın çocuklarının tahsil görmek için İstanbul'a gönderilmesini sağlamışlardır. 1898 yılından itibaren Türkiye'ye gelen ve sayıları 20'ye yaklaşan bu öğrenciler, İstanbul 'da devletin himayesi altında Aşiret Mektebi, Mülkiye ve Galatasaray liselerinde okumuşlardır. Eğitimin dışında konsoloslar Müslüman halkın önde gelen liderlerine çeşitli nişan ve onursal belgeler vererek ve Kuran-ı Kerim ve dini yayınlar dağıtarak Müslüman halkın sevgisini ve gönlünü kazanmaya çalışmışlardır. Hatta bazı temel Malayca eserlerin İstanbul'da Osmanlı devlet matbaasında basılmasına yardımcı olmuşlardır. Bazı konsolosların Hicaz demiryolu projesi için yardım kampanyası düzenlemişlerdir.

Osmanlı Sultanı ve Halifesi II. Abdülhamid çeşitli vasıtaları kullanarak Güneydoğu Asya'daki Müslüman halkın Osmanlı sultanı ve halifesine karşı olan manevi bağlarının kuvvetlenmesine yönelik bir politika izlemiş, özellikle İslam birliği siyaseti çerçevesinde bölgedeki Müslüman halkla ve onların liderleriyle alakadar olmaya çalışmış ve ilişkileri canlı tutarak manevi bağları güçlendirmeye gayret etmiştir (Göksoy, 2011, s. 52-53).

II. Abdülhamid dönemi Güneydoğu Asya bölgesi ile ilgili diğer önemli bir konu da 1890 yılında Ertuğrul Firkateyni'nin Japonya'ya gönderilmesidir. İstanbul'dan çıkan geminin Japonya'nın Yokohama limanına varan geminin en büyük başarısı yol başarısı yol boyunca uğradığı Müslüman limanlarında oluşturduğu heyecan İslam Birliği'nin bir tezahürüdür. Geminin yol güzergahı üzerindeki Müslüman beldelere uğraması, oralardaki Müslüman halkın Osmanlı halifesine karşı olan saygı, sevinç ve sadakat duygularını arttırmıştı. Gemi Bombay limanına uğradığı zaman, Hint Müslümanları gemiyi görmek için adeta limana hücum etmişler ve gemiyi Müslüman toprağı sayarak gemide namaz kılmışlardı.

Ertuğrul Firkateyni Japonya'da kaldığı üç ay süresince İmparatorun özel misafiri olarak kabul görmüş ve gemi mürettebatı da İslam'ın anlatılması için çalışmışlardır. Uzakdoğu'nun değişik yerlerinden gelen Müslümanlar gemiyi ziyaret etmişler ve kendilerine Kur'an-ı Kerim'ler hediye edilmiştir (Eraslan, II.Abdülhamid ve İslam Birliği:Osmanlı Devleti'nin İslam Siyaseti 1856-1908, 1992, s. 368-372).

Ertuğrul Firkateyni 16 Eylül 1890'da dönüş yolculuğu sırasında Kii Yarımadası'nın Kaşinozaki önünde yakalandığı şiddetli tayfandan kurtulamayarak battı. 529 kişinin öldüğü kazadan kurtulan 69 kişi Japonya hükümeti tarafından iki savaş gemisi eşliğinde İstanbul'a gönderildi. Kazadan sonra Japonya'da düzenlenen yardım kampanyaları neticesinde toplanan paralar Yiji Şimpo Gazetesi yazarı Şatora Noda ve Yakındoğu Ticaret Komitesi Başkanı Taraciro Yamada tarafından İstanbul'a getirildi. Sultan II. Abdülhamid yardımları getiren iki kişiyi kabul edip yakinen ilgilenmiş ve padişahın teklifiyle uzunca bir süre İstanbul'da kalan ve daha sonra Müslüman olan bu kişiler Türk subaylarına Japonca dersi vermişlerdir. Bu ikili ilişkiler neticesinde 18 Ağustos 1897' de Japonya ve Osmanlı Devleti arasında bir ticaret antlaşması imzalanmıştır (Turan, 2011, s. 71-72).

Osmanlı Sultanı II. Abdülhamid, Çin'de yaşayan geniş İslam topluluğunu göz önünde bulundurarak Halifelik makamının tanınmasını hedeflemiş, siyasi ilişkilerin yanı sıra kültürel faaliyetlere ağırlık vermiş, imparatorluk dahilinde açtığı yeni eğitim kurumları gibi, Çin'de de bir okul açılması için çalışmıştır. Çin müftüsü Abdurrahman Wang Kuan'ın İslam dininin öğretilmesi için Çin'e ulema gönderilmesi konusunda isteği de olumlu karşılandı. Bunun için Fatih Camii hocalarından Hafız Ali Rıza ve Bursalı Hafız Hasan Efendi'ler görevlendirildi.

Pekin'de 1907 yılında kurulan Osmanlı Mektebi Daru'l-Ulumi'l Hamidiyye'de, yüzden fazla öğrenciyeye eğitim verilmiştir. Sultan Abdülhamid'in İstanbul'dan gönderdiği iki ulema, Hafız Ali Rıza ve Bursalı Hafız Hasan Efendi bu camide görevliydi. Pekin'de kaldıkları sürede, öncelikle halifelğin tanınması için çalışmışlardır. Çin'le kurulan kültürel ilişkiler nedeniyle İstanbul gazeteleri, Müslümanlar tarafından takip edilmeye başlanmıştı. döneminde kurulan kültürel ilişkiler çerçevesinde Doğu Türkistan'a da dini yayınlar gönderiliyordu. Ayrıca İstanbul'daki Darulmuallimin'de Çin'den gelen eğitimcilere eğitim verildiğini de burada belirtmek gerekir. Osmanlı Devleti, Çin Müslümanlarına her türlü yardım etmiştir. Ekonomik koşulları elvermeyen ancak hacca gitmek isteyenlerin Osmanlı makamlarından yardım taleplerine cevap verilmiştir (Kılınc, 2011, s. 276-277).

Sultan II. Abdülhamid, saltanatının başından itibaren Hindistan'daki ulema ve nüfuzlu kimselerle daha yakın ilişkiler tesis edip onları İslam Birliği siya-

seti yönünde kamuoyu oluşturmaya ve çeşitli faaliyetler düzenlemeye teşvik etmiştir. Sultan II. Abdülhamid'in uzun saltanatı sırasında aralarında Mevlâna Rahmetullah, Şibli Numani ve Şeyh Abdülkadir gibi, Hindistan Müslümanları arasında itibarlı yeri olan birçok kişi İstanbul'a davet edilmiş ve ihtimamla ağır- lanmışlardır. Hindistan'daki Osmanlı konsolosları halifenin temsilcileri olarak Osmanlı Devleti lehinde kamuoyu oluşturmak için son derece faal olarak çalış- mışlardır. Osmanlı konsoloslarının önde gelen faaliyetleri arasında Hindistan'da iane (yardım) toplama işini organize etmek ve bunları İstanbul'a göndermek geliyordu. Ayrıca sık sık Hindistan içerisinde seyahat ederek Müslümanlar ile daha yakın irtibatlar kuruyorlar çeşitli toplantı ve mitinglerde konuşmalar yapı- yorlardı (Özcan, II.Abdülhamid ve Hindistan Müslümanları, 2011, s. 289-290).

Osmanlılar hac sırasında dünyanın her köşesinden gelen bütün Müslüman- lar için geçerli olmak üzere Mekke ve Medine'de bulunan Hindistanlı ulema ve nüfuzlu kişilerle özel olarak ilgileniyorlar ve onları ağırlamaya gayret ediyorlar- dı. Bu vesileyle sık sık toplantılar ve sohbetler tertip edilerek görüş alışverişinde bulunuluyor ve orada bulunan misafirlere memleketlerindeki Müslümanlara iletilmek üzere Halife'nin dilekleri ve beklentileri aktarılıyordu. Keza aynı şeye matuf olmak üzere hacı adayları arasında bildiriler ve risaleler de dağıtılıyor- du. Hindistan Müslümanları Hicaz Demiryolu'na da çok büyük ilgi göstermişler ve herkesi hayrette bırakacak miktarlarda bağışlarda bulunmuşlardır. Nihayet 1908'de Medine hattı açıldığı zaman haber Hindistan'da adeta bir bayram se- vinciyle kutlanmıştır (Özcan, II.Abdülhamid ve Hindistan Müslümanları, 2011, s. 291).

Sultan II. Abdülhamid'in uzun saltanatı sırasında Sultan'ın ismi ve nüfuzu Hindistan'ın ücra köylerine kadar yayılmış ve her yerde ihtiramla anılır olmuştur. Diğer yandan Osmanlıların ihtiyaç duydukları anlarda Hindistan Müslümanları imkânlarını zorlarcasına daima yardım ve destek sağlamışlardır. Aynı şekilde Osmanlı Devletini ilgilendiren uluslararası olaylarda Hindistan Müslümanları gerek siyasi platformlarda, gerekse basın yoluyla hep Osmanlıların sözcülüğü- nü üstlenmişler ve onların haklarını savunmuşlardır. Bunun ötesinde Hindistan Müslümanlarının Sultan II. Abdülhamid'e gösterdiği bağlılık ve teveccüh aynı zamanda padişahın kendi Müslüman tebaasının sadakatini arttırmada çok fay- dalı olmuştur. Öyle ki, Hindistan'a ait haberler Osmanlı topraklarında gazeteler veya başka yollarla sık sık gündeme getiriliyor, âdeta Osmanlı vatandaşlarına mesajlar veriliyordu (Özcan, İttihad-ı İslam, s. 473).

Sonuç

Sultan II. Abdülhamid'in İslam Birliği siyaseti, özelde Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yer alan halka, genelde ise Osmanlı Devleti sınırları dışında kalan

Müslümanlara moral desteği verme, birlik ve beraberlik içinde maruz kalınan problemlerle mücadele etme ve yeniden toparlanıp uluslar arası ilişkilerde yitirilen gücü elde etme amacıyla yapılan faaliyetleri kapsamaktadır. Osmanlı Devleti sınırları içerisinde eğitim, kültür, sanayi, askeri ve sosyal alanlarında hamleler yapılmış ve bu hamleler devletin bütününe kapsayacak şekilde köy ve kasabalara kadar yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Yenilik hareketlerinin ana eksenini İslam oluştururken, sosyal hayatın her bir ünitesinde dini renk ve desenlerin hakim olmasına da önem verilmiştir.

Eğitimde din derslerine ağırlık verilmiş, yeni okul yapımından müfredatın yeniden düzenlenmesi, öğretmen yetiştirilmesi konularına öncelik verilerek, toplumun ihtiyaç duyduğu dini ve mesleki okullar açılmıştır. Sanayinin gelişimi, tarımın modernizasyonu, sanat, zanaat ve iş eğitimi de II. Abdülhamid'in özellikle ilgi duyduğu alanlar olmuştur. Açılması için büyük gayret sarf ettiği Darülfünunu eğitime kazandırmasının yanı sıra; Hukuk, Mülkiye, Sivil-Askeri Mühendis, Sanayi-i Nefise, Ticaret, Orman, Maden ve Ziraat-ı Ameliye Mektebi gibi birçok yüksek okul yine onun zamanında faaliyete geçmiştir.

Devletin sınırları dışındaki Müslümanlardan gelen her talebe cevap verilme-ye çalışılmış, hac yolculuğu, ticaret, diplomatik ilişkiler vb. sebeplerle İstanbul'a gelen Müslümanlarla yakından ilgilenilip, her türlü ihtiyaçları karşılanmıştır. II. Abdülhamid'in İslâm Birliği siyaseti çerçevesinde İslâm Dünyasındaki çeşitli ülkelerle ilişkiye geçilmiş, bir iletişim ağı kurulmuş ve Hilâfet merkeziyle bu ülkeler arasındaki ilişkiler hep canlı tutulmaya çalışılmıştır. Hac yolculuğu süresini azaltmak ve yol güvenliğini sağlamak amacıyla Hicaz Demiryolu yapılmış. Osmanlı devleti sınırları dışında kalan Müslümanlara İslam'ı öğretmek üzere dini kitaplar, din adamları gönderilmiş ve dini kurumlar inşa edilmiştir.

Sultan II. Abdülhamid döneminde İslam Birliği siyaseti çerçevesinde icra edilen faaliyetler günümüzde Türkiye'ye yönelik olumlu izlenimler ve sempatinin oluşmasına ön ayak olmuştur. Günümüzde Türkiye'nin dünyanın dört bir yanındaki Müslüman Devletler ve topluluklarla arasındaki ilişkilerin yeniden tesis ve canlı tutulmasında II. Abdülhamid döneminde İslam Birliği siyaseti çerçevesinde yapılan faaliyetlerin apaçık bir şekilde kendini göstermektedir. Günümüzde hala II. Abdülhamid'in adı hutbelerde anılmakta ve yapılan etkinliklerle Sultan II. Abdülhamid anılmaktadır.

1976 senesinde İstanbul'da tertiplenen İslam ülkeleri Dışişleri Bakanları Toplantısı'na katılan Komor Adaları İslâm Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı'nın M.Zahid Kotku'yu ziyaretlerindeki sözleri II. Abdülhamid'in İslam Birliği siyaseti çerçevesinde yürütülen çalışmaların sonuçları açısından çok önemlidir. "1880'lerde II. Abdülhamid Han, hilâfetin İslam âlemindeki etkisini arttırmak için, çeşitli İslâm ülkelerine derviş kafileleri göndermişti. Komor Adaları'na da

Gümüşhaneli Dergâhına mensup dervişler gönderilmişti. Onların bölgemizde oluşturdukları halka o zaman azınlıkta bulunan Müslüman nüfusu, çoğunluğa dönüştürmüşlerdi. Halen mevcut ve faal olan Komor Adaları'ndaki Gümüşhaneli Dergâhına mensup bir kimsenin manevi zevki ile zatı âlilerinizi ziyaret etmekten şeref duyuyorum." (Şırma, Cihad Önderleri, 1986, s. 120)

Notlar

- (*) Yrd.Doç.Dr.,Bozok Ün.v. İlahiyat Fak.Din Sosyolojisi ABD Öğretim Üyesi, recep.vardi@bozok.edu.tr

Kaynaklar

- Arpacı, S. (2005). *Sultan II.Abdülhamid*. İstanbul: Işık Yayınları.
- Aslan, H. (2011). II.Abdülhamid Döneminde Hz.Peygamber'e Yapılan Saygısızlık Karşısında Gösterilen Tepki ve Alınan Tedbirler. *Devr-i Hamid Sultan II.Abdülhamid Ansiklopedisi*, II . (M. Hülagü, Ş. Batmaz, & G. Alan, Dü) Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Çetinsaya, G. (1988). II.Abdülhamid Döneminin İlk Yıllarında "İslam Birliği" Hareketi (1876-1878). *Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi* . Ankara.
- Çolak, İ. (2011). II.Abdülhamid Üzerinden Türkiye'yi Okumak. *Devr-i Hamid Sultan II.Abdülhamid Ansiklopedisi*, III . (M. Hülagü, Ş. Batmaz, & A. Gülbadi, Dü) Kayseri: Erciyes Üniversitesi yayınları.
- Eraslan, C. (1996). *Doğruları ve Yanlışlarıyla Sultan II.Abdülhamid*. İstanbul: Nesil Yayınları.
- Eraslan, C. (1992). *II.Abdülhamid ve İslam Birliği:Osmanlı Devleti'nin İslam Siyaseti 1856-1908*. İstanbul: Ötügen Neşriyat.
- Eraslan, C. (2011). II.Abdülhamid ve Osmanlı Devleti'nin İslam Birliği Siyaseti. *Devr-i Hamid II.Abdülhamid Ansiklopedisi*, I . (M. Hülagü, Ş. Batmaz, & A. Gülbadi, Dü) Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Göksoy, İ. H. (2011). II.Abdülhamid Döneminde Osmanlı Devleti'nin Güneydoğu Asya Bölgesi ile İlişkileri. *Devr-i hamid Sultan II.Abdülhamid Ansiklopedisi*, III . (M. Hülagü, Ş. Batmaz, & G. Alan, Dü) Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Gülsoy, U. (1994). *Hicaz Demiryolu*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Hazar, N. (2011). Sultan II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Devleti ve Afrika Siyaseti. *Devr-i Hamid Sultan II.Abdülhamid*, IV . (M. Hülagü, Ş. Batmaz, & G. Alan, Dü) Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Hülagü, M. (2008). *Bir Umudun İnşası Hicaz Demiryolu*. İstanbul: Yitik Hazine yayınları.
- Karpat, K. (1987). Panislamizm ve II.Abdülhamid: Yanlış Bir Görüşün Düzeltilmesi. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* (48).
- Keçeci, S. (2014). Özel İslam Mektepleri Misyoner Okullarına Osmanlı Tepkisi. *Derin Tarih* (23).
- Kılınc, A. (2011). II.Abdülhamid ve Çin Müslümanları. *Devr-i Hamid Sultan II.Abdülhamid*, I . (M. Hülagü, Ş. Batmaz, & G. Alan, Dü) Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Kocabaş, S. (1995). *Sultan II.Abdülhamid*. Konya: Vatan Yayınları.
- Özcan, A. (2011). II.Abdülhamid ve Hindistan Müslümanları. *Devr-i Hamid Sultan II.Abdülhamid Ansiklopedisi*, I . (M. Hülagü, Ş. Batmaz, & G. Alan, Dü) Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.

- Özcan, A. (tarih yok). İttihad-ı İslam. *İslam Ansiklopedisi*, 23 . TDV Yayınları.
- Sırma, İ. S. (2009). *Belgelerle II.Abdülhamid Dönemi*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Sırma, İ. S. (1986). *Cihad Önderleri*. Ankara: İslam Mecmuası Yayınları.
- Sırma, İ. S. (2013). *II.Abdülhamid'in İslam Birliği Siyaseti*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Turan, N. S. (2011). Panislamizm Ekseninde II.Abdülhamid Diplomasininin Uzakdoğu Asya Misyonu. *Devr-i Hamid Sultan II.Abdülhamid Ansiklopedisi*, IV . (M. Hülagü, Ş. Batmaz, & G. Alan, Dü) Kayseri: Erciyesi Üniversitesi Yayınları.